

KAI KURIE AIŠKINAMOJO SKAITYMO KLAUSIMAI CARINĖJE RUSIJOJE

M. KARČIAUSKIENE

Nagrinėdami aiškinamojo skaitymo klausimus carinėje Rusijoje, paliesame tik tas problemas, kurios

1) turėjo pagrindinę reikšmę aiškinamojo skaitymo vystymuisi apskritai ir be kurių sunku suprasti bendrąją aiškinamojo skaitymo raidą;

2) parodo, kaip buvo vertinamas aiškinamasis skaitymas, stengiantis supažindinti vaikus su supančia tikrove, t. y. norint praplėsti pradinės mokyklos kursą ir priartinti jį prie gyvenimo;

3) buvo susijusios su liaudiškumo (tautiškumo) idėja, nes tai turėjo didelę reikšmę nacionalinėms carinės Rusijos mokykloms;

4) buvo glaudžiai susijusios su Lietuvos mokykla.

K. Ušinskis — aiškinamojo skaitymo pagrindėjas. Jo pažiūros į aiškinamąjį skaitymą, kaip priemonę supažindinti vaikus su tikrove ir priartinti mokyklą prie gyvenimo. Aiškinamojo skaitymo teoriją K. Ušinskis kūrė glaudžiai siedamas ją su bendrais pradinio mokymo teoriniais teiginiais ir atsižvelgdamas į tuometinę pradinės mokyklos padėtį carinėje Rusijoje.

XIX a. septintajame dešimtmetyje pažangesni Rusijos pedagogai didelį dėmesį skyrė pradinei mokyklai. Kartu su pradinės mokyklos tinklo išplėtimo klausimais buvo keliami apie mokomojo turinio išplėtimą, mokymo metodų pagerinimą, mokyklos priartinimą prie liaudies gyvenimo ir kiti klausimai.

Sprendžiant iškeltuosius klausimus, dideli nuopelnai priklauso K. Ušinskiui, kuris, išstudijavęs Rusijos (taip pat ir užsienio) mokyklą bei pedagogiką, sukūrė giliai apgalvotą, originalią pradinio mokymo teoriją.

Pradinio mokymo teoriją K. Ušinskis pagrindė tautiškumo principu, nurodydamas, kad, ignoruojant šį principą, mokiniams sunku įsisavinti žinias, vystyti protinius sugebėjimus, mokyklą priartinti prie gyvenimo. Tautiškumo požymiu K. Ušinskis laikė gimtąją kalbą. Be gimtosios kalbos, nurodė jis, negali būti mokyklos ryšio su gyvenimu, su liaudimi, nes tik per gimtąją kalbą vaikas įsijungia į liaudies gyvenimą. Gimtajame žodyje atsispindi visas liaudies dvasinis gyvenimas, visas jos nacionalinis charakteris, visa gimtojo krašto gamta. Todėl K. Ušinskis gimtąją kalbą laikė pagrindiniu mokomuoju dalyku, turinčiu ypatingą reikšmę vaiko vystymuisi ir sėkmingam kitų dalykų įsisavinimui.

K. Ušinskis griežtai kritikavo mokyklą negimtąja kalba dėl to, kad ji „neįleidžia šaknų į liaudies gyvenimą ir neduoda jai naudingų vaisių“¹. Tokia mokykla „daug žemesnė už liaudį: ką ji reiškia su savo šimtu blogai išmoktų žodžių prieš tą be galo gilia, gyvą ir pilną kalbą, kurią liaudis susikūrė ir kančiose išsaugojo per tūkstantmečius“².

Sios K. Ušinskio mintys svarbios ne tik todėl, kad iškėlė didelę auklėjamąją-lavinamąją gimtojo žodžio reikšmę, bet ir todėl, kad kvietė carizmo prispaustus nacionalinius pakraščius, jų tarpe ir lietuvių naciją, kovoti už gimtąjį žodį, kurį carizmas stengėsi išstumti iš nacionalinių mokyklų ir visuomeninio gyvenimo, uždraudamas ne tik dėstyti gimtąją kalbą, bet ir gimtąją kalbą kaip mokomąjį dalyką.

Aukštai vertindamas gimtąjį žodį pradiniam mokyme, K. Ušinskis pabrėžė glaudų ryšį tarp gimtosios kalbos ir vaizdinio (betarpiško aplinkos studijavimo) mokymo. Vaizdumo reikalauja, anot jo, žmogaus mąstymo ypatumai, vaiko prigimtis ir mokyklos ryšys su gyvenimu. „Kiekvienas gyvas, ne betikslis mokymas siekia paruošti vaiką gyvenimui, o gyvenime nieko negali būti svarbesnio, kaip mokėti matyti daiktą iš visų pusių ir santykių su jo aplinka“³. Todėl K. Ušinskis reikalavo sistemingai mokyti vaikus stebėti, teisingai mąstyti ir žodžiu išreikšti mintį. Tai esanti kiekvieno mokytojo pareiga, o ypač gimtosios kalbos mokytojo, nes vaizdinis mokymas vaikų kalbą daro turiningesnę ir sistemingesnę. Vaizdiniame mokyme, atitrauktame nuo gimtosios kalbos, „žodis bus be turinio, o turtinga medžiaga nebus atgaivinama žodžiu“⁴.

Žodis turi atitikti realiam diktantui, stebėjimas turi būti kalbos turinimo šaltinis. Todėl gimtosios kalbos mokytojas pirmiausia turi mokiniui duoti aiškius ir teisingus vaizdinius apie supančią tikrovę.

Tuo remdamasis, K. Ušinskis kritikavo vaizdinio mokymo atitrūkimą nuo gimtosios kalbos (tai kaip tik buvo pastebima užsienyje). Ypač jis iškėlė glaudų ryšį tarp vaizdinio mokymo ir pokalbių, susietų su stilistiniais-loginiais pratimais ir skaitymu.

Taigi į gimtosios kalbos mokymą, glaudžiai susijusį su vaizdiniu mokymu, K. Ušinskis, iš vienos pusės, žiūrėjo kaip į priemonę priartinti mokyklą prie liaudies, prie supančios tikrovės, iš antros, — kaip į priemonę išplėsti vaikų akiratį ir auklėti jų mąstymą, jausmus, kalbą. Gimtoji kalba — pagrindinis mokomasis dalykas, persipinąs ir apjungiąs visus kitus.

K. Ušinskio pažiūros į gimtąją kalbą ir jos ryšį su vaizdiniu mokymu apsprendė ir jo pažiūras į aiškinamąjį skaitymą. Aiškinamasis skaitymas, pagal K. Ušinskį, turi dvejopą, organiškai tarp savęs susijusį, uždavinį: išmokyti teisingai, sklandžiai, sąmoningai skaityti ir vystyti vaikų mąstymą ir kalbą, iš vienos pusės, ir supažindinti juos su gyvenimu, plečiant mokinių vaizdinius ir žinias, iš antros⁵.

Su vaikų protinių sugebėjimų vystymu ir jų akiračio plėtimu aiškinamojo skaitymo pamokose K. Ušinskis siejo dorovinį ir estetinį vaikų auklėjimą, nes per aiškinamąjį skaitymą vaikai suartėja su liaudies gyvenimu, įsisavina geriausias liaudies moralines savybes ir gimtosios kalbos grožį.

¹ K. Ušinskis, Pedagoginė kelionė po Šveicariją, Rinktiniai pedagoginiai raštai, t. II, Kaunas, 1959, p. 102.

² Ten pat.

³ K. Ušinskis, Apie vaizdinį mokymą, Rinktiniai pedagoginiai raštai, t. II, Kaunas, 1959, p. 601.

⁴ K. Ušinskis, Pedagoginė kelionė po Šveicariją, Rinktiniai pedagoginiai raštai, t. II, Kaunas, 1959, p. 124.

⁵ K. Ušinskis, Pratarinė pirmajam „Vaikų pasaulio“ leidimui, Rinktiniai pedagoginiai raštai, t. II, Kaunas, 1959.

Todėl nenuostabu, kad K. Ušinskas, kovodamas už žinių išplėtimą ir auklėjamojo darbo pagerinimą pradinėje mokykloje, didelį dėmesį skyrė aiškinamajam skaitymui. Jo pažiūros į aiškinamojo skaitymo esmę ir paskirtį pradinėje mokykloje apsprendė ir jo metodinius nurodymus aiškinamajam skaitymui, taip pat turėjo įtakos jo skaitymo knygoms „Vaikų pasaulis“ ir „Gimtas žodis“.

Aiškinamąjį skaitymą K. Ušinskas glaudžiai siejo su vaizdiniu mokymu, vaizdžiais pokalbiais apie aplinkos daiktus ir gyvenimo reiškinius, nes toks ryšys, iš vienos pusės, skaitymą daro labiau prieinamą ir sąmoningą, iš antros, — patikslina, įtvirtina ir susistemina vaikų žinias ir vaizdinius. Kovodamas prieš mechanišką skaitymą, kuris viešpatavo to meto Rusijos mokykloje, už mokyklos priartinimą prie gyvenimo, vaikų žinių išplėtimą ir jų protinių sugebėjimų vystymą, K. Ušinskas žemesnių klasių skaitymo knygose su iliustracijų, atskirų žodžių, sakinių, priešdžių, patarlių, mįslių pagalba duoda žinių iš artimiausio vaikus supančio pasaulio. Toliau šios žinios plečiamos, gilinamos, sisteminamos.

Pradėdamas pokalbius ir skaitymą apie vaikų žaislus, mokslo priemones ir kitus vaikų supančius daiktus, K. Ušinskas savo skaitymo knygose palengva ir sistemingai veda vaikus į mišką, lauką, supažindina juos su naminiiais ir laukiniais paukščiais, žvėrimis, su buitiniu gyvenimu ir žmogaus veikla, duoda kai kurių žinių iš istorijos ir geografijos. Eidamas nuo kompleksinio supažindinimo su daiktais ir reiškiniais prie sistemingesnių žinių iš gamtos, geografijos ir istorijos, K. Ušinskas pabrėžia būtinumą derinti gamtines-geografines ir istorines žinias, kad jos vienos kitas papildytų⁶. Jis taip pat iškelia dalykinių straipsnių ryšį su meniniais pasakojimais, liaudies kūryba, legendomis ir padavimais. „Gimtajame žodyje“ beveik po kiekvieno dalykinio straipsnelio duota patarlių ir mįslių, eilėraščių ir pasakojimų apie tą patį dalyką. Taip sutvarkyta medžiaga, anot K. Ušinsko, padeda mokytojui išvengti bereikalingų aiškinimų, skaitant ir nagrinėjant grožinius straipsnelius bei eilėraščius. Be to, mokinys daiktą pažįsta ne tik protu, bet ir vaizdžiai jį pergyvena jausmu.

Taigi į grožinį veikalą (ypač liaudies kūrybą) K. Ušinskas žiūrėjo kaip į etinio bei estetinio auklėjimo priemonę. Be to, gimtojo žodžio vaizdas atverias vaikams ryškius gamtos ir visuomeninio gyvenimo paveikslus, padedąs giliau suprasti liaudies buitį, t. y. papildo betarpiškai ir skaitant dalykinius straipsnelius įgytas žinias.

Vaikų vaizdinių patikslinimui, naujų sąvokų formavimui, žinių sisteminimui bei vaiko mąstymo ir kalbos vystymui K. Ušinskas skaitymo knygas paruošė pagal griežtą sistemą, teminiu požiūriu derindamas tekstus su loginiais pratimais.

Taigi „Gimtas žodis“ ir „Vaikų pasaulis“ davė daug ir sistemingos pažintinio ir auklėjamojo pobūdžio medžiagos ir turėjo didelę reikšmę, plečiant pradinės mokyklos kursą bei keliant dėstymo efektyvumą.

K. Ušinskas negailestingai kovojo prieš mechanišką skaitymą. Jis ypač pabrėžė būtinumą derinti skaitymo techniką su sąmoningu skaitymu.

Sąmoningas skaitymas turi apsaugoti vaikus nuo mechaniško skaitymo įgūdžio, taip pat mokyti juos suprasti ir pajausti skaitomą tekstą, išmokyti semtis žinių iš knygų ir pratinti palyginti šias žinias su betarpiška tikrove ir savo asmenine patirtimi. Todėl skaitymas turi remtis vaikų žinio-

⁶ K. Ušinskas giliai išstudijavo tėvynės pažinimą, krašto mokslą, daiktų pažinimą ir t. t., kurie buvo dėstomi Vakarų Europos mokyklose. Čia jis matė gerus pradus, nurodydamas, kad jis pats jau seniai galvojo apie ryšį supažindinimo su aplinka ir pirmųjų gamtinių, geografinių ir istorinių sąvokų formavimu. Tačiau tai, ką matė užsienyje, jo nepatenkino. Tą idėją dar reikėjo gerai apgalvoti (žr. K. Ušinskas, Pedagoginė kelionė po Šveicariją, Rinktiniai pedagoginiai raštai, t. II, Kaunas, 1959).

mis bei jausmais ir turi būti lydimas aplinkinio pasaulio betarpiškų stebėjimų ir vaizdinių pokalbių.

Klausimai ir uždaviniai, kurie spausdinami „Gimtajame žodyje“ po atskirais straipsneliais arba temomis, nukreipia mokytoją praveisti tokius pokalbius, kurie reikalauja palyginti skaitomą tekstą su aplinkos daiktais⁷.

Aiškinamojo skaitymo pamokų metodika priklauso nuo skaitomos medžiagos, mokinių žinių išsivystymo laipsnio. K. Ušinskis atskirai sustoja prie dalykinių ir grožinių straipsnelių skaitymo metodikos, prie liaudies pasakų, eilėraščių, pasakėčių, patarlių.

Duodamas metodinius nurodymus dalykinių straipsnelių skaitymui, K. Ušinskis atsižvelgia į šių straipsnelių paskirtį ir ypatumus. Dalykiniai straipsneliai, be mokinių betarpiškai įgytų žinių pagilavimo ir išplėtimo, turi išmokyti vaikus susikaupus dirbti su mokslo-populiarizacija literatūra, semtis žinių iš knygų, turi išmokyti juos mokyti. Todėl čia ypač svarbu lyginti skaitomą tekstą su aplinka, svarbu tinkamai praveisti įžanginį bei apibendrinamąjį pokalbį. K. Ušinskis nurodo, kad kiekvienas dalykinis straipsnelis skirtas ne tik skaitymui, bet ir pokalbiui, nes „pokalbis paaiškina skaitomąjį, o skaitymas įtvirtina įsisavintą pokalbį“. Vadinasi, skaitymas dalykinių straipsnelių be pokalbių neįmanomas. Kada praveisti pokalbį, priklauso nuo mokinių skaitymo įgūdžių. Kol mokinys dar pats nesupranta skaitomo straipsnio turinio, pokalbis turi pirmauti. Vėliau skaitymas gali eiti prieš pokalbį⁸.

K. Ušinskis duoda daug vertingų nurodymų, kaip reikia praveisti pokalbius bei nagrinėti tekstą. Iš pradžių mokytojo klausimai turi būti lengvesni ir siauresni, tik palaipsniui galima pereiti prie sudėtingesnių, apibendrinančių.

K. Ušinskis nurodo, kad net neįdomus savo turiniu straipsnelis taps įdomiu tuo protiniu darbu, kuris atliekamas šį straipsnelį skaitant, ir turės didelę reikšmę mokinių dėmesio ir pažintinių interesų vystymui, jeigu metodiškai bus teisingai dirbama⁹.

Metodinius nurodymus grožinių straipsnelių skaitymui K. Ušinskis taip pat grindžia pagal tų straipsnelių ypatumus ir paskirtį.

Grožinius straipsnelius vaikai turi suprasti ir pajauti. Todėl skaitomą tekstą pirmiausia reikia paaiškinti ir kartu nesumenkinti vaizdo. K. Ušinskis perspėja mokytojus dėl didelio grožinių straipsnelių aiškinimo, tačiau kartu iškelia, kad jausmas galimas tik tada, kai veikalas suprantamas. Jis nurodo, kad svarbu parinkti tinkamus grožinius straipsnelius ir juos derinti su dalykiniais straipsneliais. Reikia iš anksto paruošti vaikus grožinio straipsnelio supratimui, kad būtų galima išvengti nereikalingų aiškinimų. Skaityti grožinius dalykėlius jis pataria, paskaičius ir išnagrinėjus teminiu požiūriu artimus dalykinius straipsnelius, nes tai loginį pažinimą papildoma vaizdais bei jausmais¹⁰.

K. Ušinskis nurodo, kaip reikia skaityti liaudies kūrybą. Čia jis ypač akcentuoja gimtojo žodžio grožį, meninius vaizdus. K. Ušinskis liaudies pasaką labiau vertina, kaip specialiai vaikams parašytą pasakojimą¹¹.

Tuo būdu K. Ušinskis aiškinamąjį skaitymą priešpastatė mechaniskam, nesąmoningam skaitymui, reikalavo vystyti mokinių jausmus ir pro-

⁷ K. Ušinskis, Pratarinė pirmajam „Vaikų pasaulio“ leidimui, Rinktiniai pedagoginiai raštai, t. II, Kaunas, 1959.

⁸ K. Ušinskis, Pirmoji knyga po elementoriaus, Rinktiniai pedagoginiai raštai, t. II, Kaunas, 1959.

⁹ Ten pat.

¹⁰ К. Д. Ушинский, Руководство к преподаванию по «Родному слову», Сочинения, т. 7, М.-Л., 1949; K. Ušinskis, Pirmoji knyga po elementoriaus, Rinktiniai pedagoginiai raštai, t. II, Kaunas, 1959.

¹¹ Ten pat.

tinus sugebėjimus. Jo puikios knygos „Gimtasis žodis“ ir „Vaikų pasaulis“ sujungė aplinkos tyrimo dalykus, kurie tuo metu neįėjo į pradinės mokyklos kursą.

Kaip nurodo P. Afanasjevas, toks aiškinamojo skaitymo supratimas buvo ypač svarbus. K. Ušinskis įvykdė ypatingos reikšmės pedagoginę reformą. Per aiškinamąjį skaitymą jis įtraukė į pradinės mokyklos mokomąjį turinį konkrečias žinias. „Gimtasis žodis“ ir „Vaikų pasaulis“ supažindino vaiką su jį supančia gamta, žmonių santykiais ir šalies praeitimi¹².

Tolesnis aiškinamojo skaitymo vystymas K. Ušinskio pasekėjų veikaluose. K. Ušinskio mintis dėl pradinio mokymo pagerinimo su aiškinamojo skaitymo pagalba toliau vystė jo pasekėjai: N. Korfas, N. Bunakovas, V. Vodovozovas ir kt. Jie taip pat nurodė, kad pradinė mokykla turi vaikams duoti ne tik skaitymo, rašymo ir skaičiavimo įgūdžius, bet ir supažindinti juos su liaudies gyvenimu, duoti vaikų amžiui prieinamą kiekį žinių iš supančios aplinkos, gamtos, geografijos ir istorijos, vystyti jų mąstymą ir kalbą. Jie taip pat pabrėžė, kad aiškinamojo skaitymo pamokos turi būti glaudžiai susietos su vaizdiniu mokymu, ypač išskeldami vaizdinių pokalbių reikšmę.

Norėdami praplėsti pradinės mokyklos kursą, N. Korfas, N. Bunakovas, V. Vodovozovas paruošė vaizdiniams pokalbiams programas ir su šiomis programomis suderintas skaitymo knygas. Šiose knygoose buvo ne tik tam tikroms temoms straipsneliai, bet ir toms temoms klausimai bei uždaviniai, suderinti su pratimais kalbai ir mąstymui vystyti. K. Ušinskio įtakoje N. Korfo, N. Bunakovo, V. Vodovozovo sudarytos vaizdinių pokalbių programos ir skaitymo knygos rėmėsi kraštotyriiniu principu, derino gamtos, geografijos ir istorijos žinių elementus su grožiniais pasakojimais ir folkloru.

K. Ušinskio pasekėjai, ypač V. Vodovozovas ir N. Bunakovas, iškėlė vertingų minčių apie tai, kokia turi būti pradinės mokyklos skaitymo knyga, ir praturtino aiškinamojo skaitymo metodiką K. Ušinskio iškeltų minčių šviesoje.

Štai N. Bunakovas savo vaizdinių pokalbių programoje ir skaitymo knygoje nurodė, kad ne tiek svarbu vaikams duoti naujų žinių, kiek patikslinti, įtvirtinti jau vaikų turimą žinių atsargą bei vaizdinius ir sąvokas apie supančią aplinką. Antraisiais mokslo metais jis įveda tėvynės pažinimą, kurio esmę sudaro elementarus gamtinis-geografinis vietovės nagrinėjimas, pradedant nuo gyvulių, miškų, laukų ir t. t. Trečiaisiais mokslo metais šios žinios išplečiamos: pradedama nuo valsciaus, apskrities, gubernijos ir baigiama elementariomis žiniomis apie žemės rutulį ir t. t.¹³

Laikydamiės liaudiškumo principo ir suprasdami gimtosios kalbos vaidmenį pradiniam mokyme, jie reikalavo, kad skaitymo knygos nacionalinėms mokykloms būtų parašytos gimtąja kalba ir kad jose atsispindėtų nacionalinė dvasia.

Lietuvos mokyklos istorijai įdomus V. Vodovozovo straipsnis „Skaitymo knyga Vilniaus mokymo apygardos liaudies mokyklose“, parašytas 1863 m. Straipsnyje recenzuojama „Skaitymo knyga Vilniaus mokymo apygardos liaudies mokykloms“. Ši knyga buvo parašyta rusų kalba, ir joje visai neatsispindėjo krašto ypatumai. Recenzijoje autorius išreiškia savo mintis apie skaitymo knygas apskritai ir apie skaitymo knygas nacionalinėms mažumoms. V. Vodovozovas nurodo, kad nacionalinėje skaitymo knygoje turi būti du elementai: bendrasis-lavinamasis ir vietinis-nacionalinis. Kalbėdamas apie bendrąjį-lavinamąjį pobūdį, jis pažymi, kad

¹² П. О. Афанасьев, Методика русского языка, Минск, 1938, р. 66.

¹³ Н. Ф. Корф, Родной язык, как предмет обучения в начальной школе с трехгодовичным курсом, Избранные педагогические сочинения, М., 1953.

skaitymo knyga turi duoti vaikams aiškias žinias ir formuoti sąvokas apie supančius daiktus, žmonių buitį ir gyvenimą.

Skaitymo knyga turi turėti ir nacionalinį pobūdį, nes ji parašyta liaudies švietimui, jos vaikams. „Liaudis, nerasdama nieko praktiško, naudingo savo kasdieniniam gyvenimui, nieko savo, artimo, apie tokią knygą pasakys — ne apie mus parašyta“¹⁴.

Kalbėdamas apie vietinį knygos pobūdį, V. Vodovozovas nurodė, kad ji turi mokyti gimtosios kalbos. Du trečdaliai knygos turi būti parašyti vietine kalba ir joje turi atsispindėti krašto ypatumai. Tačiau naudinga turėti ir bendrą skaitymo priemonę, kuri padėtų susipažinti su rusų liaudies gyvenimu. V. Vodovozovas nurodė, kad „Skaitymo knyga Vilniaus mokyimo apygardos liaudies mokykloms“ nepatenkina nei pirmojo, nei antrojo reikalavimo. Tik knygos pabaigoje įdėtos patarlės bei mįslės šiek tiek atspindi jos liaudiškumą. Tačiau patarles, anot jo, reikėtų duoti ta kalba, kuria kalba liaudis¹⁵.

V. Vodovozovo mintys apie liaudišką ir nacionalinį vadovėlį paskatino carizmo prispaustas nacijas leisti skaitymo knygas gimtąja kalba, atkreipiant dėmesį į krašto ir liaudies dvasinio gyvenimo ypatumus. Šios V. Vodovozovo mintys buvo pasakytos kaip tik tais metais, kada pagal „Laikinąsias taisykles Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Mogiliovo, Varšuvos gubernijų liaudies mokykloms“, išleistas 1863 m. kovo 23 d., šių gubernijų liaudies mokyklose visas dėstymas turėjo vykti rusų kalba. Todėl V. Vodovozovo, kaip ir K. Ušinskio, mintys skatino lietuvių liaudį kovoti už gimtąją kalbą spaudos draudimo metais, už nacionalinę mokyklą ir nacionalinį vadovėlį.

N. Korfas, N. Bunakovas ir V. Vodovozovas toliau vystė K. Ušinskio mintis apie metodinį darbą su tekstu. Ypač vertingos šiuo klausimu N. Bunakovo mintys. Panašiai kaip K. Ušinskis, jis pabrėžė, kad skaitymo metodiką apsprendžia teksto ypatumai ir mokinių amžius. N. Bunakovas davė vertingų nurodymų, kaip paaiškinti žodžius, atskirus sakinius ir atskirų dalių ar net ištiso teksto mintį, taip pat aiškino, kaip padėti mokiniams suprasti veikalo pagrindinę mintį. Kartu jis pasisakė prieš per didelį nukrypimą į aiškinimus pamokose, kas buvo būdinga N. Korfui.

Taigi K. Ušinskio pasekėjai toliau aiškinamąjį skaitymą naudojo pradinės mokyklos kurso plėtimui ir metodinio darbo joje gerinimui.

* *
*

Po pažangiųjų septintojo dešimtmečio judėjimų (ypač po 1866 m.) Rusijoje sustiprėjo reakcija, kuri turėjo tiesioginės įtakos ir mokyklai. Oficialiosios pedagogikos atstovai nepageidavo plėsti pradinės mokyklos kursą. Jų nedomino mokyklos priartinimo prie gyvenimo klausimai, mokinių lavinimas mokomajame procese. K. Ušinskio mintys apie vaizdumą ir liaudiškumą, kuriomis buvo pagrįsta jo aiškinamojo skaitymo teorija, jiems buvo nepageidautinos.

Mokyklose ėmė įsigalėti knyginis mokymas, scholastika, moralizavimas patvaldystės ir religijos dvasia. Kūrybinis darbas žlugo. Kaip „pavojinga“ buvo uždrausta K. Ušinskio knyga „Gimtasis žodis“ ir V. Vodovozovo „Knyga pradiniam skaitymui“. Vietoj jų rekomenduojamos reakcingos A. Baranovo skaitymo knygos, kurios atliko reakcingus Švietimo ministerijos reikalavimus.

¹⁴ В. Водовозов, Книга для чтения в народных училищах Виленского учебного округа, «Журнал Министерства народного просвещения», т. СХVIII, 1863, р. 92.

¹⁵ Ten pat, р. 100.

«Vadove dėstymui pagal „Skaitymo knygą“» A. Baranovas propagavo moralinius pamokslavimus, nereikalingus pokalbius bei aiškinimus, nagrinėjant dalykinius ir grožinius kūrinius¹⁶.

Visa tai smukdė ne tik skaitymo pamokų efektyvumą, bet ir pradinį mokymą apskritai.

Tačiau reakcija, nors ir stabdė, bet nepajėgė sugniuždyti pažangią pedagoginę mintį. Dar N. Korfas, N. Bunakovas, V. Vodovozovas, po jų Tichomirovas ir kiti, nepaisydami reakcijos, kovojo už mokyklos pagerinimą, remdamiesi K. Ušinsko mintimis, gynė pažangias aiškinamojo skaitymo idėjas.

Rusijos ekonominio ir politinio gyvenimo vystymasis XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje pagyvino ir pedagoginę mintį. Buvo reikalaujama mokyklos reformos, atkreiptas ypatingas dėmesys į liaudies mokyklų tinklo plėtimą ir mokymo lygių pakėlimą jose. Liaudies mokyklos klausimas buvo glaudžiai siejamas su liaudies gyvenimo pagerinimo klausimais. Pradinio mokymo klausimuose vėl atgyja liaudiškumo teorija.

Ryšium su pradinio mokymo pagerinimo klausimais pažangūs pedagogai skatino liaudies mokytojų iniciatyvą, propagavo naujausius metodus, ypač vertino K. Ušinskį. Pažangaus visuomeninio-pedagoginio judėjimo įtakoje legalizuojamas K. Ušinsko vadovėlis „Gimtasis žodis“, iškeliamas šūkis „atgal į Ušinskį“. Rūpestingai studijuojamas K. Ušinsko pedagoginis palikimas.

Kartu su K. Ušinsko pedagoginio palikimo studijavimu XIX a. pabaigoje ir ypač XX a. pradžioje Rusijoje paplinta Vakarų Europos ir Amerikos pedagoginės idėjos. Ypač paplinta Lajaus mechaninė-biologinė pažinimo proceso schema, ypatingą dėmesį skyrusi motorinei veiklai. Jeigu K. Ušinskis skaitymo pamokose ypatingą dėmesį skyrė pradinės mokyklos kurso išplėtimui, mokinių protinės veiklos bei kalbos vystymui, tai Lajus siūlė mokymo procesą organizuoti taip, kad daugiau dėmesio būtų skiriama motorinei mokinių veiklai, vadinasi, jis neįvertino jų protinės veiklos, susijusios su tam tikros žinių sistemos įsisavinimu. Todėl Lajus ir jo pasekėjai ypač išskėlė piešimą, braižybą, lipdymą, modeliavimą, aplikacinius darbus, bandymus ir pan. Taigi, iš vienos pusės, jie aktyvino mokomąjį procesą, iš antros, — sumažino žinių apimtį liaudies mokykloje.

Bendros pedagoginės nuotaikos ir pradinės mokyklos padėtis turėjo betarpiškos įtakos aiškinamojo skaitymo teorijos ir praktikos vystymuisi Rusijoje XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje.

K. Ušinsko pasekėjai, kaip D. Tichomirovas, V. Vachterovas, aiškinamąjį skaitymą laikė ne tik priemone išmokyti vaikus savarankiškai, sąmoningai skaityti, bet ir priemone plėsti jų akiračiui ir artinti mokyklą prie gyvenimo. Todėl jie išskėlė, kad negalima skaitymo atplėsti nuo vaizdinio mokymo.

D. Tichomirovo skaitymo knygoje „Pavasariniai daigai“ grožinio-pasakojamojo pobūdžio straipsniai persipina su mokslo populiariaisiais, kurie ne tik veikė vaikų etinius ir estetinius jausmus, bet taip pat plėtė jų akiratį apie gamtą ir visuomenę. „Pavasariniai daigai“ grožine forma pasakojo vaikams apie gimtojo krašto ir gimtosios kalbos grožį, davė daug bendrojo lavinimo medžiagos iš gamtos, gimtojo krašto geografijos ir istorijos, supažindino su aplinka, su žmonių darbu ir darbo įrankiais.

Palyginus su K. Ušinskiu, N. Korfu, V. Vodovozovu, D. Tichomirovas savo skaitymo knygoje daugiau dėmesio skyrė grožiniams straipsneliams bei žmonių buitiniam gyvenimui, o mažiau gamtinio pobūdžio kūriniams

¹⁶ А. Баранов, Руководство к преподаванию по «Книге для чтения», составленной тем же автором, СПб., 1884.

Jis net kritikuoja pirmtakus už tai, kad mokslo populiarieji straipsniai jų knygoose nepakankamai literatūriškai apdoroti ir dažnai vaikams sunkiai suprantami.

D. Tichomirovas ne visą laiką vienodai žiūrėjo į vaizdinių pokalbių vietą skaitymo pamokose. Iš pradžių jis teigė, kad įžanginis vaizdinis pokalbis turi būti prieš kiekvieną dalykinį straipsnelį ir sudaryti pagrindinį skaitymo pamokos elementą. Vėliau jis nurodinėjo, kad toks įžanginis pokalbis turi būti tik prieš sunkesnius straipsnelius.

N. Snegovas savo kandidatiniėje disertacijoje šį D. Tichomirovo neuoseklumą traktuoja kaip nusilenkimą reakcijai¹⁷. Tačiau visiškai su N. Snegovu negalima sutikti. D. Tichomirovas taip pat turėjo tikslą tobulinti skaitymo knygą ir skaitymo metodiką. Jis laikėsi dar K. Ušinskio iškeltų minčių, kad metodas aiškinamojo skaitymo pamokose priklauso nuo mokinių amžiaus ir skaitomos medžiagos pobūdžio. Pagaliau D. Tichomirovas niekad neatsisakė dalykinių straipsnelių skaitymo ryšio su gamtos ir visuomeninio gyvenimo stebėjimu ir aiškinamąjį skaitymą laikė pagrindine priemone vaikų akiračiui plėsti. Jis net siūlė grožinius aprašymus sieti su betarpiškais stebėjimais. Štai savo metodikoje jis pataria poetiškus gamtos aprašymus jungti su betarpiškais gamtos stebėjimais ir nurodo, kad toks ryšys ne tik padeda suprasti ir pajauti veikalą; bet ir auklėja meilę gamtai¹⁸. Šios D. Tichomirovo mintys turėjo atgarsio ne tik Rusijos, bet ir Lietuvos metodiniuose nurodymuose.

Metodiniuose D. Tichomirovo nurodymuose, kaip dirbti su tekstu, jaučiama loginė kryptis. Jis ypatingą dėmesį skiria veikalo pagrindinės minties supratimui, akcentuoja planavimo svarbumą.

Iškeldamas loginę teksto analizę, D. Tichomirovas visgi pasisakė prieš kiekvieno žodžio aiškinimą, nurodydamas, kad nuo to nepagerėja teksto ir pagrindinės minties supratimas.

Sie D. Tichomirovo iškelto metodo ypatumai atsispindėjo aiškinamojo skaitymo pamokų aprašymuose žurnale «Народное образование в Виленском учебном округе»¹⁹, Vilniaus mokytojų apygardos direktorių ir inspektorių suvažiavime (1907), nagrinėjant aiškinamojo skaitymo klausimus, vietos pedagogų metodinėse priemonėse²⁰ ir pirmuosiuose bandymuose nagrinėti aiškinamojo skaitymo problemas lietuvių kalba. Plačiai buvo paplitę D. Tichomirovo pavyzdiniai planai ir konspektai aiškinamojo skaitymo pamokoms, taip pat metodiniai nurodymai jiems. Todėl D. Tichomirovas turėjo didelę įtaką aiškinamojo skaitymo teorijai ir praktikai. Tačiau, linkdamas į logiškumą (ypač pavyzdiniuose planuose), kartais jis per daug susižavėdavo aiškinimu skaitymo pamokose, o tai trukdė suvokti kūrinio visumą ir menkino jo emocinę įtaką.

Buvo ir kitų metodinių trūkumų, sprendžiant aiškinamojo skaitymo klausimus. Dėl nepakankamo mokytojų paruošimo skaitymo pamokose pasitaikydavo tokie būdingesni trūkumai:

1. Nepakankamai krepiamas dėmesys į dalykinių ir grožinių straipsnelių specifiką. Skaitant grožinius straipsnelius, buvo menkinamas veikalo vaizdingumas, skaitant dalykinius (ypač gamtos pažinimo), neįvertinamas

¹⁷ Н. К. Снегов, Наглядное обучение в теории и практике русской начальной школы второй половины XIX в. и в начале XX в., Л., 1954.

¹⁸ Д. И. Тихомиров, Методика обучения грамоте, объяснительному чтению, толковому изложению мыслей, грамматике, правописанию, М., 1890.

¹⁹ «Народное образование в Виленском учебном округе», 1907, № 2; 1911, № 1, 2; 1912, № 2, 4; 1914, № 2, 3, 10 и др.

²⁰ Г. М. Шелепин, Объяснительное чтение, соединенное с рисованием в начальной школе, Вильно, 1907; Г. М. Шелепин, Приемы объяснительного чтения статьями в зависимости от содержания статьи, Вильно, 1907.

vaizdinio mokymo ryšys su skaitymu, plečiant vaikų akiratį apie gamtos ir visuomenės reiškinius.

2. Paplito, iš vienos pusės, per didelis nukrypimas į kiekvieno žodžio aiškinimą, „užmirštant knygą“ skaitymo pamokose, iš antros, — buvo linkstama į mechaniską skaitymą su per mažais paaiškinimais.

Sie trūkumai turėjo įtakos tolesniam skaitymo metodinių klausimų sprendimui. Sprendžiant metodinius skaitymo klausimus, reikšmės turėjo Vakarų, ypač Lajaus, pedagogika ir vaizdinio mokymo teorija bei praktika. Atsirado vadinamojo vaizdinio mokymo, kaip atskiro mokomojo dalyko, pradinėje mokykloje šalininkai. Vaizdinis mokymas turėjo apimti gamtos, geografijos ir istorijos elementus. Vaizdinio mokymo, kaip atskiro dalyko, šalininkai teisingai iškėlė vaizdumo svarbumą, supažindinant vaikus su aplinka ir duodant jiems pirmąsias gamtos, geografijos bei istorijos žinias, tačiau jie neįvertino dar K. Ušinsko iškeltos idėjos, kad vaizdinis mokymas pradinėje mokykloje turi būti glaudžiai susijęs su gimtosios kalbos mokymu, neįvertino K. Ušinsko minčių apie gimtosios kalbos mokymo ir vaikų mąstymo vystymo vienybę žinių plėtimo pagrindu, t. y. neįvertino vieningo ryšio tarp formalinio ir materialinio mokymo uždavinių.

Tačiau pažangiausi pedagogai, K. Ušinsko pasekėjai, teigė, kad galima ir net būtina įjungti aplinkos pažinimą su gamtos, geografijos ir istorijos elementais į aiškinamojo skaitymo pamokų sistemą, kartu pabrėždami, kad reikia tinkamai derinti skaitymą su betarpišku aplinkos nagrinėjimu. Pirmuoju žinių šaltiniu jie laikė aplinką, o knygą ir pokalbius priemone, apibendrinančia, suvedančia į sistemą nagrinėjamą medžiagą.

Dideli nuopelnai šioje srityje priklauso įžymiam Rusijos pedagogui V. Vachterovui. Jis rūpestingai išnagrinėjo K. Ušinsko ir jo pasekėjų pedagoginį palikimą, domėjosi naujausiomis užsienio pedagogikos srovėmis.

Lajaus ir jo pasekėjų, kurie kritikavo vaizdinį mokymą, kad jis remiavsis tik optiniu suvokimu, įtakoje V. Vachterovas siūlė nesitenkinti tik optiniu vaizdumu, o patį vaizdinį mokymą pavadinti dalykiniu. Tačiau dalykinį mokymą jis nelaikė atskiru mokomuoju dalyku, kaip Vakarų Europoje, o mokymo metodu. V. Vachterovas kritiškai vertino dalykines pamokas Vokietijoje, kritikavo jas už tuštumą ir nesistemingumą. Dalykinis mokymas, kaip metodas, pradinėje mokykloje, V. Vachterovo nuomone, turi didelę reikšmę. Šis metodas žinias daro sistemingesnes, aiškesnes ir labiau apibrėžtas, taip pat vysto vaikų aktyvumą ir jų protinius sugebėjimus.

Dalykinio metodo negalima atplėšti nuo mokytojo žodžio. Todėl, nepaisant to, kad V. Vachterovas labai vertino gamtos mokslus pradinėje mokykloje ir buvo šio dalyko scholastinio dėstymo priešas, jis visgi siūlė gamtos elementarų mokymą pradinėje mokykloje įjungti į gimtosios kalbos mokymo sistemą²¹.

Prieš kiekvieno iš gamtos mokslo straipsnelio skaitymą V. Vachterovas siūlė praveisti įžanginį pokalbį, susietą su ekskursijomis, bandymais, stebėjimais. Savo skaitymo knyga „Pasaulis pasakojimuose vaikams“ jis puikiai įrodė, kad galima parašyti gerą vadovėlį tiek skaitymo mokymui, tiek supažindinimui su aplinkiniu gyvenimu.

Tuo būdu V. Vachterovas įtikinamai apgynė K. Ušinsko iškeltos aiškinamojo skaitymo idėjos teisingumą ir gamtos mokslo pradmenų teisę ir svarbą pradinėje mokykloje.

²¹ Н. К. Снегов, Наглядное обучение в теории и практике русской начальной школы второй половины XIX и в начале XX века, Л., 1954; Ф. А. Нерода, Предметные уроки в советской школе, Л., 1949.

Nereikalingą aiškinimą skaitymo pamokose, kuris, kaip minėjome, paplito Rusijoje, kritikavo geriausi rusų pedagogai-metodininkai: V. Šeremetevskis, I. Trojanovskis, V. Flerovas. Jie neneigė aiškinamojo skaitymo idėjos, o tik metodinius iškraipymus skaitymo pamokose.

Tačiau atsirado ir tokių, kurie, pasisakydami prieš iškraipymus aiškinamojo skaitymo pamokose, kritikavo ir pačią aiškinamojo skaitymo idėją. Štai Baltalonas vietoj aiškinamojo skaitymo siūlė auklėjamąjį skaitymą, kaip reakciją prieš bereikalingus aiškinimus skaitymo pamokose.

Nors Baltalonas davė nemaža vertingų nurodymų, kaip reikia skaityti grožinę literatūrą, tačiau jo amžininkai ir tarybiniai pedagogai teisingai jį kritikuoja už tai, kad nepakankamai dėmesio skyrė loginei skaitymo pusei, pačiam skaitymo procesui bei skaitomo dalyko nagrinėjimui, pratindamas vaikus skaityti paviršutiniškai²².

Neteisingai Baltalonas žiūrėjo ir į skaitymo knygą pradinei mokyklai. Jis siūlė nedėti į skaitymo knygą trumpų grožinių kūrinių ištraukų, pasakėčių, eilėraščių, taip pat dalykinių straipsnelių ir tekstų, skirtų loginiams ir stilistiniams pratimams.

Tuo būdu Baltalonas ne tik nemokė vaikų sąmoningai ir susikaupus skaityti, bet izoliavo etinį ir estetinį auklėjimą nuo protinio lavinimo. Atskirdamas skaitymo pamokas nuo supažindinimo su aplinka, t. y. nuo visų geriausios medžiagos vaiko kalbos ir mąstymo vystymui, jis nemokė vaikų susikaupus skaityti mokslo populiariąją literatūrą, nemokė jų semtis žinių iš knygų.

XX a. antrajame dešimtmetyje geriausi vidurinės mokyklos metodininkai iškėlė naują mokyklinio skaitymo teoriją — literatūrinį-meninį skaitymą, skirtą vidurinės mokyklos žemesnėms klasėms.

Kartu su moraliniais-etiniais uždaviniais literatūrinio-meninio skaitymo šalininkai atkreipė dėmesį į estetinį auklėjimą, literatūrinio skonio vystymą, mokymą suprasti grožinio žodžio vaizdumą ir ryškumą. Literatūrinio-meninio skaitymo šalininkai, palyginus su auklėjamuoju skaitymu, daugiau dėmesio skyrė darbui su kūrinio tekstu ir kalba. Skaitymo knygose jie neatsisakė grožinės literatūros ištraukų, pasakėčių ir eilėraščių. Į skaitymo knygas jie dėjo tiek vaikų, tiek vaikams suprantamą įvairią grožinę literatūrą²³.

Literatūrinio-meninio skaitymo teorija rado atgarsį ir pradinėje mokykloje. Ji pateikė nemaža vertingų nurodymų, kaip skaityti grožinius straipsnelius, tačiau izoliavo aplinkos mokymąsi nuo gimtosios kalbos dėstymo. Net pradinės mokyklos skaitymo knygose literatūrinio-meninio skaitymo teorijos šalininkai nespausdino mokslo-populiariųjų straipsnelių, nenagrinėjo jų skaitymo metodikos. Tai buvo didelis literatūrinio skaitymo trūkumas. Nors ši teorija ir turėjo įtakos, kovojant prieš nereikalingus aiškinimus skaitymo pamokose, ir padėjo toliau vystyti grožinių kūrinių skaitymo metodiką, bet ji atskyrė vaizdinį mokymą nuo skaitymo, dalykinius straipsnelius nuo grožinių, kurių ryšį taip iškėlė K. Ušinskis, o XX a. pradžioje apgynė V. Vachterovas. Auklėjamojo ir literatūrinio-meninio skaitymo šalininkai nepakankamai įvertino skaitymo reikšmę, kovojant už pradinės mokyklos kurso praplėtimą, neįvertino skaitymo knygų, kaip duodančių elementarių žinių iš aplinkos, gamtos, geografijos ir istorijos pradinėje mokykloje tuo metu, kada pradinių mokyklų planuo-

²² С. П. Редозубов, Методика русского языка в начальной школе, М., 1955.

²³ Е. И. Кореневский, Объяснительное чтение в русской начальной школе (1860—1917), М., 1950.

se šių dalykų nebuvo, o pirmosiose oficialiose Svetimo ministerijos programose buvo nurodoma, kad, be religinio-dorovinio turinio straipsnelių, reikia mokykloje skaityti straipsnelius iš Rusijos geografijos ir istorijos, taip pat iš gamtos mokslo srities, susijusius su žemės ūkiu, higiena ir t. t. Programoje nebuvo nurodyta geografijos, istorijos ir gamtos mokslų žinių apimtis. Tai turėjo atlikti skaitymo knygos (žr. 1897 m. programą). Skaitymo knygos su dalykiniais straipsneliais ir tikslūs metodiniai nurodymai, kaip tuos straipsnelius skaityti, buvo svarbūs ir dėl to, kad pažangūs pedagogai ir visuomenė buvo toli gražu nepatenkinti ministerijos duotais metodiniais programiniais nurodymais. Jie reikalavo išplėsti aiškinamąjį skaitymą gramatikos sąskaita, reikalavo pagilinti mokinių žinias apie gamtą ir visuomenę per skaitymo pamokas, suderintas su bendrąja aplinkos nagrinėjimu.

Dalykinių straipsnelių, ypač iš gamtos, geografijos ir istorijos mokslų, spausdinimas skaitymo knygoje ir jų skaitymo metodikos tobulinimas dar labiau suaktualėjo, kai 1905—1907 m. revoliucijos įvykių įtakoje imta reikalauti keturmetės pradinės mokyklos ir išplėsti joje gamtos, geografijos ir istorijos žinias²⁴.

Taigi pats gyvenimas reikalavo ginti aiškinamojo skaitymo, padedančio išplėsti pradinės mokyklos kursą, pozicijas. Tačiau visgi XX a. pradžioje Rusijoje buvo daug aiškinamojo skaitymo priešininkų, reikalaujančių aplinkos ir gamtos pažinimo bei istorijos elementus išjungti iš skaitymo. Kaip nurodo Korenevskis, aiškinamasis skaitymas tuo metu pergyveno krizę²⁵. Nepaisant to, metodinių priemonių gimtajai kalbai dėstyti, kuriose būtų nagrinėjami aiškinamojo skaitymo klausimai, atsirado nemaža. Plačiai paplito tik pradinėms mokykloms A. Popovo metodika, Kulmano ir Elnickio metodikos pradinei ir vidurinei mokykloms, Alferovo metodika vidurinei mokyklai.

Ryšium su aiškinamojo skaitymo krize beveik kiekvienas metodininkas stengėsi diskutuoti su aiškinamojo arba auklėjamojo skaitymo šalininkais. Apie aiškinamąjį skaitymą pradėta kalbėti atsargiau, dažnai pridodant „vadinamasis aiškinamasis“ ir pan.

Visgi labiau paplitusios metodikos aiškinamajam skaitymui skyrė didelį dėmesį, ypač žemesnėse pradinės mokyklos klasėse. Štai A. Popovas savo „Rusų kalbos metodikoje“ nurodo, kad aiškinamasis skaitymas ypač svarbus pirmaisiais mokslo metais. Didėjant vaikų žinioms, aiškinimai skaitymo pamokose gali mažėti, tada iškyla mokinių savarankiškumo ugdymas.

Atsiradus nuomonei, kad gamtos, geografijos bei istorijos žinias reikia išskirti iš skaitymo pamokų sistemos, aiškinamojo skaitymo metodininkai pagrindinį dėmesį ėmė skirti ne žinių plėtimui per skaitymo pamokas, o sąmoningo skaitymo klausimams, kalbos vystymui. Aiškinamojo skaitymo klausimų sprendimas, palyginus su XIX a. antrąja puse, įgavo kitą atspalvį ir buvo suprantamas nepilnai. Tačiau visgi kai kurie metodininkai nepamiršo dalykinių straipsnelių, susijusių su gamtos stebėjimais, ne tik kaip priemonės išmokyti vaikus dirbti su mokslo populiariąja literatūra, bet ir kaip priemonės praplėsti jų žinias. Tai aiškiai rodo A. Popovo metodika, kuri turėjo didelę įtaką metodinės minties vystymuisi Lietuvoje pirmuoju buržuazinės Lietuvos valstybės gyvavimo laikotarpiu.

A. Popovas nurodo, kad buvo laikas, kai visos žinios buvo stengiamasi imti iš knygų, o dabar priešingai, visai paneigiama knygos reikšmė

²⁴ Сoвещание директоров и инспекторов начальных училищ Виленского учебного округа, «Народное образование в Виленском учебном округе», 1908, № 2.

²⁵ «Известия АПН», № 27.

mokykloje, siūloma išbraukti mokslo populiariųjų straipsnelių skaitymą ir pakeisti juos ekskursijomis, fizikos ir chemijos bandymais, pokalbiais ir pasakojimais iš geografijos ir istorijos srities.

A. Popovas pripažįsta, kad pagrindinė priemonė gamtai pažinti yra stebėjimai ir bandymai. Vaikas turi mokytis stebėti (to reikalauja pagrindinis didaktikos principas) gamtos daiktus ir reiškinius, nes stebėjimais ir bandymais naudojasi kiekvienas žmogus gyvenime. Gyvu stebėjimu turi būti paremti žodiniai pratimai, jų tarpe ir skaitymas. Žinios, gautos stebėjimo keliu, aiškesnės ir tvirtesnės. Taigi stebėjimai ir bandymai turi būti tiek mokymo, tiek mokymosi pagrindas. A. Popovas pageidavo, kad, prieš skaitant mokslinius straipsnelius, būtų dalykinės ir vaizdinės pamokos, įvairūs bandymai, lydimi pokalbių.

Tačiau A. Popovas teisingai nurodo, kad tai neatpalaiduoja nuo dalykinių straipsnelių skaitymo, nes jie įtvirtina, susistemina, pakartoja betarpišku stebėjimu įgytą medžiagą, vysto savarankiško mokslinio pobūdžio straipsnių skaitymo įgūdžius.

Mokėjimas skaityti rimtą knygą turi didelę reikšmę gyvenime. Tokią knygą skaityti turi išmokyti mokykla. Todėl negalima mokykloje išmesti mokslo populiariųjų straipsnelių, o ypač istorinio ir geografinio pobūdžio, kur betarpiški vaikų stebėjimai ne visuomet lengva pritaikyti.

Įrodęs, kad mokslo populiariusius straipsnelius būtinai reikia skaityti, A. Popovas iškelia svarbiausius metodinius reikalavimus jų skaitymui ir nagrinėjimui: tikslią analizę, pagrindinės ir šalutinės temų iškėlimą, vaizdinio mokymo suderinimą su skaitymu, straipsnelio lyginimą su tuo, ką vaikai sužinojo betarpiškai stebėdami bei pokalbių metu ir t. t.

A. Popovas pabrėžė, kad dalykinių straipsnelių skaitymas, be akiračio plėtimo ir žinių įtvirtinimo, turi padėti vaikams išsiaiškinti gamtos reiškinių dėsningumus, jų pasekmių priklausomumą nuo priežasčių ir t. t., pvz., biologinio pobūdžio straipsneliai turi parodyti gyvo organizmo ryšį su aplinka, geografinio — padėti vystyti geografines sąvokas (ypač erdvės). Kadangi istorinė medžiaga sunki ir pradinės mokyklos mokiniams sunkiai suprantama, tai istorinių įvykių nėra reikalo smulkiai aiškinti; reikia gyvai piešti atskirų epochų liaudies buitį ir liaudies žymių žmonių charakterio bruožus²⁶. A. Popovas taip pat nurodo, kad negalima istorijos suvesti tik į karų ir žygių pasakojimus, nes toks šališkas istorinio proceso nušvietimas maža vaikus auklėja ir iš esmės yra klaidingas²⁷.

Šios A. Popovo mintys, be abejo, tuo laiku suvaidino teigiamą vaidmenį.

Vakarų pedagogikos įtakoje aiškinamojo skaitymo klausimai XX a. pradžioje buvo glaudžiai siejami su vaikų aktyvumo ir kūrybingumo auklėjimu. Kūrybinių ieškojimų ir „veiksmo“ pedagogikos įtakoje ypač buvo akcentuojamas skaitymo pamokų ryšys su motorinio tipo kūrybiniais darbais: piešimu, lipdymu, karpymu, dramatinizacija ir pan. Buvo rekomenduojami įvairūs literatūriniai kūrybinio pobūdžio darbai, susiję su skaitymo pamokomis.

Nepaisant to, kad daugeliu atvejų šie kūrybiniai darbai galėjo pagyvinti, papildyti skaitymo pamokas ir kad kai kurie autoriai mokėjo vykusiai suderinti kūrybinius darbus su skaitymo pamokomis (pvz., gana vertingų minčių apie skaitymo pamokų ryšį su piešimu pateikė A. Popovas savo metodikoje, G. Šeļepinas knygelėje „Aiškinamasis skaitymas, susietas su piešimu pradinėje mokykloje“), tačiau dažnai nekritiškas jų panaudojimas skaitymo pamokose vedė į nereikalingus, nepakankamai su skaitymo pamokomis susijusius nukrypimus, kurie trukdė vaikams susi-

²⁶ А. Попов, Методика русского языка, М., 1917, р. 110.

²⁷ Ten pat.

daryti sąmoningo skaitymo įgūdžius, trukdė vystyti vaikų loginį mąstymą ir kalbą žinių plėtimo ir sisteminimo pagrindu.

Todėl nenuostabu, kad pažangesnieji rusų pedagogai kovojo prieš panašius skaitymo pamokų iškraipymus. Štai žymus rusų metodininkas V. Flerovas nurodė, kad, susižavėję įvairiais geografiniais, plastiniais ir kitais kūrybiniais darbais, daugelis metodininkų užmiršo pagrindinį kūrybinį žodinį procesą²⁸.

* *
*

XX a. pradžioje aiškinamojo skaitymo klausimais Rusijoje buvo daug ginčijamasi. Metodiniai nurodymai skaitymo pamokoms praturtėjo. Tačiau pati aiškinamojo skaitymo esmė, palyginus su tuo, kaip ją suprato K. Ušinskis ir jo pasekėjai, nebuvo pakankamai pilnai įvertinta. Vieningas procesas — išmokyti vaikus skaityti, vystyti jų mąstymą ir kalbą, iš vienos pusės, ir plėsti jų akiratį, iš kitos, — nepakankamai buvo derinamas.

Nepaisant to, kad labiau paplitusiose metodikose aiškinamasis skaitymas nebuvo paneigtas, kai kurių autorių darbuose buvo jaučiamas polinkis į literatūrinį ir net kūrybinį skaitymą.

VVPI Pedagogikos katedra

Įteikta 1962 m. gegužės mėn.

²⁸ В. Флеров. Как не надо учить читать и писать, М., 1917.

L I T E R A T O R A

1. Афанасьев П. О., Методика русского языка, Минск, 1938.
2. Баранов А., Руководство к преподаванию по «Книге для чтения», составленной тем же автором, СПб., 1884.
3. Кореневский Е. И., Объяснительное чтение в русской начальной школе (1860—1917), М., 1950.
4. Корф Н. Ф., Избранные педагогические сочинения, М., 1953.
5. Попов А., Методика русского языка, М., 1917.
6. Редозубов С. П., Методика русского языка в начальной школе, М., 1955.
7. Тихомиров Д. И., Методика обучения грамоте, объяснительному чтению, толковому изложению мыслей, грамматике, правописанию, М., 1890.
8. Ušinskis K., Rinktiniai pedagoginiai raštai, t. I, II, Kaunas, 1959.
9. Ушинский К. Д., Сочинения, т. 7, М.-Л., 1949.
10. Флеров В., Как не надо учить читать и писать, М., 1917.
11. Шелепин Г. М., Объяснительное чтение, соединенное с рисованием в начальной школе, Вильно, 1907.
12. «Народное образование в Виленском учебном округе».
13. «Журнал Министерства народного просвещения», CXVIII, 1863.
14. Нерода Ф. А., Предметные уроки в советской школе, Л., 1949.
15. Снегов Н. К., Наглядное обучение в теории и практике русской начальной школы второй половины XIX в. и в начале XX в., Л., 1954.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОБЪЯСНИТЕЛЬНОГО ЧТЕНИЯ В ЦАРСКОЙ РОССИИ

М. КАРЧЯУСКЕНЕ

Резюме

В статье поднимаются только те вопросы объяснительного чтения, которые решают сущность объяснительного чтения и показывают оценку объяснительного чтения, как средства ознакомления детей с окружающей средой. При этом больше внимания уделяется тем педагогам, кото-

рые вопросы объяснительного чтения решали с позиций принципа народности и мысли которых получили наибольший отклик в теории и практике школ Литвы.

Основоположник объяснительного чтения К. Д. Ушинский решал эти вопросы на основе своей глубоко разработанной теории первоначального обучения, показавшей во всем величии сущность и назначение родного языка в начальной школе. Объяснительное чтение К. Д. Ушинский рассматривал в неразрывной связи с наглядным обучением — на уроках объяснительного чтения необходимо не только научить детей читать, развить их мышление и речь, но и ознакомить их с жизнью, расширяя их представления и понятия.

Учебные книги К. Д. Ушинского «Родное слово» и «Детский мир», методические руководства к ним имели очень большое значение для улучшения начального обучения в царской России.

Последователи К. Д. Ушинского (Н. А. Корф, Н. Ф. Бунаков, В. И. Водовозов) развили дальше его мысли, обращая особое внимание на использование объяснительного чтения для расширения курса и улучшения методов начального обучения. Руководствуясь принципом народности, который был выдвинут К. Д. Ушинским, они (в частности, Водовозов в статье «Книга для чтения в народных училищах Виленского учебного округа») побуждали угнетенные царизмом нации бороться за школу на родном языке.

Школьная реакция в конце XIX века, хотя и приостановила быстрое развитие вопросов объяснительного чтения, но все же она не в состоянии была остановить прогрессивную мысль. Видную роль в этот период, наряду с другими педагогами, играет Тихомиров, взгляды которого получили живой отклик и в Литве.

В конце XIX и начале XX века вопросы объяснительного чтения решались, с одной стороны, под влиянием идей К. Д. Ушинского, а с другой, под влиянием педагогических течений Запада, особенно педагогики «действия».

В связи с этим появились сторонники отделения уроков чтения от наглядного обучения. Они уже не ставили перед объяснительным чтением задачи ознакомления детей с жизнью и элементарными естественно-географическими и историческими сведениями, их уже не занимали вопросы методики чтения деловых статей. На уроках чтения они рекомендовали разнообразные творческие работы детей, которые чаще всего сводились ко всякого рода моторной деятельности, вместо выработки навыков сознательного чтения и развития словесных творческих работ.

Все же более прогрессивные русские педагоги сумели сочетать взгляды К. Д. Ушинского с новыми педагогическими течениями. Особенно этим отличался Вахтеров, который не отделял уроки объяснительного чтения от изучения окружающей среды. Наглядное обучение, по его мнению, не должно быть только оптическим и пассивным, а «предметным», как он выражался. В противовес педагогам Запада Вахтеров предметное обучение предлагал включить в систему объяснительного чтения.

В начале XX века особенно популярной стала «Методика русского языка» А. Попова, которая имела непосредственное влияние на решение вопросов объяснительного чтения в Литве. И хотя под влиянием современных ему педагогических тенденций вопросы объяснительного чтения решались А. Поповым недостаточно полно, все же он подобно Вахтерovu не игнорировал значения научно-популярных статей, разбор которых, наряду с непосредственным изучением окружающей среды, должен научить ребенка читать научно-популярную литературу и в то же время

расширить его сведения и круг представлений, полученных непосредственным путем. Удачно в методике А. Попова указывалось, как использовать рисование и другие творческие работы детей для повышения эффективности уроков.

Таким образом, несмотря на то, что вопросы объяснительного чтения в конце XIX и начале XX века в России вызывали много споров, а сама сущность этого вопроса решалась недостаточно полно, наиболее прогрессивные педагоги сумели использовать уроки чтения для сближения школы с жизнью, для воспитания активности и расширения кругозора детей.

Все это имело непосредственное влияние на школу Литвы не только во время господства царизма, но и в период установления буржуазного государства.
